

OUD-KATHOLIEKEN IN UTRECHT VOOR BELANGRIJKE BESLISSINGEN

Drie historische kerkgebouwen in het geding

Hoewel er in de publiciteit nog nauwelijks iets over te doen is geweest, is de besluitvorming over het afstoten van een drietal kerken door de oud-katholieken in de stad al in een tamelijk rijp stadium. En dit najaar, op 29 september om precies te zijn, moeten er op een algemene vergadering van de drie Utrechtse parochies spijkers met koppen worden geslagen. Wat is de situatie?

Door een parochiaan van St. Marie is aan de gemeentevergadering een totaal-plan gepresenteerd dat zich met alle drie de parochies bezig houdt. Dat plan komt in grote lijnen hier op neer: verkoop Sint Marie (Achter Clarenburg) en Sint Jakobus (Bemuurde Weerd oz 56) en breek de kathedrale kerk van Sint Gertrudis af om op die plaats in het Willemsplantsoen een geheel nieuw complex te bouwen: kerk, pastorie, vergaderruimte etc., voor heel oud-katholiek Utrecht, waarvan de drie parochies dan tot één zullen zijn teruggebracht.

Het plan is door de drie kerkbesturen aangenomen en zal nu dus aan de parochianen worden voorgelegd. De financiële zorgen voor die drie gebouwen, alle drie hard aan ingrijpende werkzaamheden toe, zijn door de kleine groep getrouwen - in oud-katholieke kring spreekt men van „enkele honderden adressen“ - niet meer op te brengen. De parochie van Ste. Marie kerkt al jaren in het Willemsplantsoen en ook St. Jakobus functioneert nog maar gedeeltelijk. Bovendien is er

voor de drie parochies op dit ogenblik maar één (gehuwde) pastoor, een aanwijzing dat het priestertekort in de R.K. zusterkerk niet op de celibaatsverplichting kan worden geschoven. De uittocht uit de stadskerken van vierhonderd jaar geleden gaat zich herhalen onder sterk gewijzigde omstandigheden: deze keer is de exodus vrijwillig en de groep is, in aantal en zelfverzekering, aanmerkelijk geslonken.

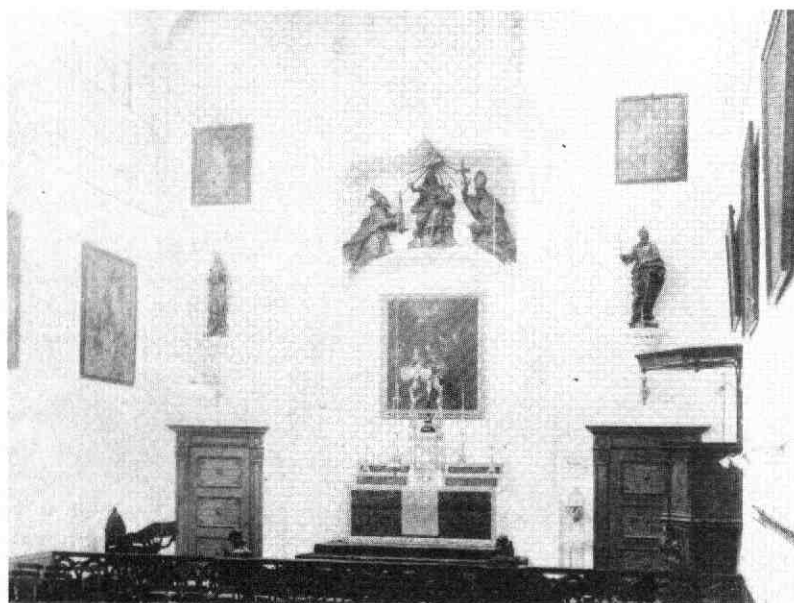
Artistieke en historische waarde

Het is goed dat oud-(katholiek) Utrecht zich realiseert wat het met deze drie gebouwen verliest. Van de artistieke betekenis van ieder van die drie gebouwen is denk ik geen enkele kunsthistorische deskundige of esthetische ziel erg onder de indruk. St. Jakobus is een staaltje van nogal schriele waterstaatsgothiek uit 1870, de Gertrudis is een pompeus neo-romaans stuk oud-katholiek triumfalisme van 1914 en de op zich imposante kerkzaal van Ste. Marie - of *Maria Minor* - gaat schuil achter een karakterloze, in de vorige eeuw tot drie maal toe verbouwde voorgevel.

Toch zijn alle drie de gebouwen karakteristiek voor onze stad, en stuk voor stuk hebben ze een interessante geschiedenis. Over elk van deze kerken daarom iets meer.

Sint Marie

De grootste historische betekenis heeft zonder twijfel

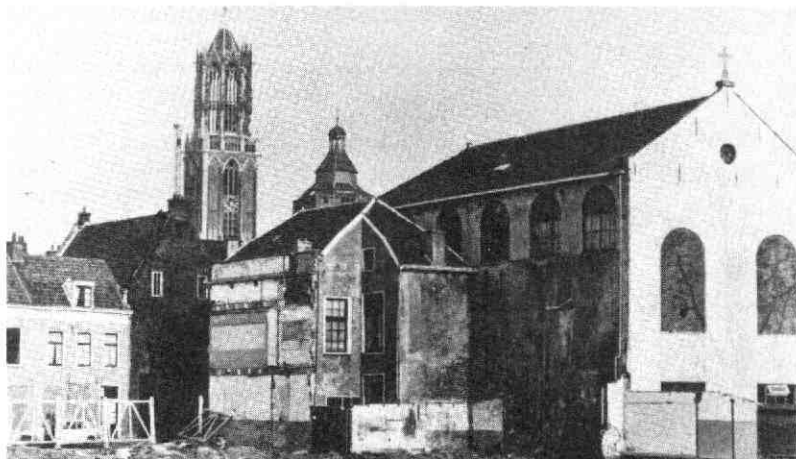

Het unieke interieur van St. Marie vanuit het westen in de richting van het altaar. Een opname uit 1928. Boven het altaar bevindt zich een schilderij van Hendrik Bloemaert met een voorstelling van de geboorte van Jesus. De rechterdeur is „nep“ en aangebracht met het oog op de symmetrie.

(GAU T.A. Kc 1.1)

Tijdens de bouw van Hoog-Catharijne in 1971 kwam de schuilkerk gedeeltelijk uit haar schuilhoek te voorschijn. Vanuit het westen konden achter en zijgevel van de Maria Minor worden gefotografeerd. In het verlengde ervan is de Buurkerk zichtbaar, de middeleeuwse parochiekerk, waarvan St. Marie de katholieke opvolgster was.

(GAU T.A. Kc 1.5.1.)

Ste. Marie waarvan veel Utrechters het bestaan niet eens kennen omdat het zo verscholen ligt. Die ligging is opzettelijk, want het gevolg van het feit dat de katholieken na de protestantisering van de stad zich in schuilkerken moesten terugtrekken, die van buiten geen kenmerken van een kerkgebouw mochten vertonen. Een van de huizen die daarvoor uitermate geschikt waren, was het herenhuis „Clarenburgh" 1), waarin de trouwgebleven roomsen van de Buurkerk, immers ook een *Maria Minor*, hun toevlucht zochten. Het gebouw is dus de enige nog in gebruik zijnde schuilkerk uit de zeventiende eeuw in onze stad, in belang vergelijkbaar met het bekende *Ons Lieve Heer op Solder* in Amsterdam. Daarbij is deze bijzonderheid aan te tekenen dat in de periode van spanningen tussen Rome en een groep priesters in de Noord-Nederlandse kerk de parochie tenslotte belandde in het kamp van de zogeheten Oud-bisschoppelijke Cleresie, later Oud-katholieke kerk genoemd.

Het huis had verscheidene toegangen, die ook, bij ongewenste belangstelling van de zijde van de overheid, als uitgangen dienst konden doen. Het sobere, witte interieur en de voorname aankleding ervan is vooral de verdienste van pastoor M. A. Zwart die hieraan vanaf zijn benoeming in 1939 heeft gewerkt. Er zijn kostbare schilderijen van de gebroeders Bloemaert te zien en de kerk heeft een rijke en befaamde collectie kerksilver.

Zoals gezegd wordt de kerk door de oud-katholieken thans niet meer gebruikt en ook de aangrenzende pastorie is als zodanig ontruimd. Wie van de kant van de SHV naar de kerk toewandelt, komt ook het vroegere huis van de aartsbisschop tegen, herkenbaar aan het wapen dat boven in de timpaan is aangebracht. Dit pand is al jaren geleden gekraakt. Eens in de veertien dagen kerken in Ste. Marie de Grieks-orthodoxen en vanwege de uitstekende akoestiek in het gebouw maakt b.v. de clavecinist Ton Koopman er opnamen, en musicieert er de *Camerata Trajectina*.

Restauratie van het complex - het dak en de vloer zijn daar hard aan toe - zou tonnen vergen, en niemand weet waar die vandaan zouden moeten komen. Voor de oud-katholieken is dat economisch niet te doen, en

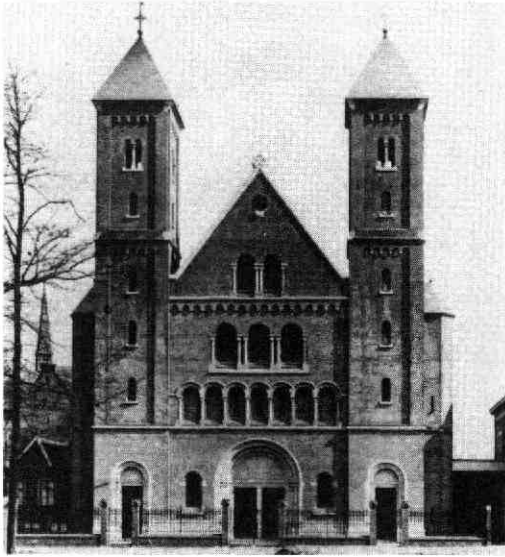
gezien het teruglopend aantal actieve gemeenteleden ook niet verantwoord.

Tien jaar geleden was het onmiddellijk aangrenzende Hoog-Catharijne nog geïnteresseerd, die belangstelling is er nu niet meer. Ook de SHV en de gemeente Utrecht hebben laten weten niets in het complex te zien. Er zijn op dit ogenblik contacten met een woningbouwvereniging die er huizen zou willen neerzetten. Blijkens het interne oud-katholieke blad *Samen kerk zijn* (jrg. 7, no. 3, juni 1983, 12) zijn de laatste oude meubelen van Ste. Marie op 15 juni j.l. in Dordrecht geveild.

Sint Gertrudis

De kathedraal aan het Willemsplantsoen bepaalt met zijn massieve voorgevel en de twee torens het karakter van die plek volledig. Wie Willemsplantsoen zegt, ziet die kerk voor zich 2). De oude gelijknamige schuilkerk (die er nog tegenaan geleund staat) voldeed niet meer, daarover was al in 1890 geslaagd. Maar pas in 1914 kon de nieuwe kerk door aartsbisschop Gerardus Gul worden gewijd. Het gebouw is ontworpen door architect E. G. Wentinck en was mede bedoeld om de herinnering op te roepen aan de nabijgelegen romaanse kapittelkerk van Ste. Marie - *Maria Maior* - die in de negentiende eeuw was gesloopt. Iedere voorbijganger vallen de drie hel gekleurde mozaïeken op, van de kunstschilder A. Federle uit Kleef, voorstellende boven de middendeur de Christus als Vrededorst met een verwijzing naar Jesaja hfdst. 9, geflankeerd door St. Willibrord, de eerste geloofsverkondiger en bisschop in onze streken, met staf en model van de Domkerk op de hand, en Ste. Gertrudis, de patrones van de kerk, met abdisstaf en lieliak. Deze mozaïeken dateren uit 1933.

De voorgevel van de kerk is niet best meer. Er is een grote scheur waar te nemen, waarschijnlijk te wijten aan het feit dat ze destijds is opgetrokken op de dijk van de Catharijnesingel, waardoor de fundamenten verzakt zijn. Alle grote gebeurtenissen in het leven van deze kerk vonden hier plaats. Het was ook hier dat op 7 november 1966 de historische verzoeningsbijeenkomst plaats vond tussen rooms- en oud-

De voorgevel van de oud-katholieke kathedraal van St. Gertrudis aan het Willemsplantsoen. De bouw ervan is juist voltooid, het is 1914. De mozaïeken boven de drie deuren ontbreken nog. Links is de achtergevel van de oude schuilkerk zichtbaar. Daarbovenuit steekt het bescheiden torentje van de kapel van het ziekenhuis St. Jan de Deo, nu conservatorium. (GAU T.A. Dow 232)

katholieken, waaraan zowel kardinaal Alfrink als aartsbisschop Andreas Rinkel deelnamen

Sint Jakobus buiten de Weerd

Deze parochie is de historische voortzetting van de katholieke parochie van de grote Jacobi-kerk, die eveneens naar de reformatie overging. Het oude kerkgebouw ter plaatse, waarvan ons maar weinig bekend is, moest in 1870 worden afgebroken. De vijfhonderd parochianen konden vanaf december van dat jaar terecht in hun nieuwe St. Jakobus. De Utrechtse architect G. Gerritsen had voor het ontwerp getekend. Twee 17de-eeuwse beelden van St. Willibrord en St. Bonifatius sieren het interieur. Er is destijds ook nog een toren op het gebouw geplaatst, die echter vanwege verzakking in 1889 moest worden verwijderd. Daarna is de voorgevel van de kerk bijgewerkt en bekroond met een hardstenen kruis. De parochie heeft een rijke en boeiende geschiedenis, die in 1970 uitgebreid is beschreven door drs. F. Smit 3). St. Jakobus was de kerk van de hoveniers, die tot aan het einde van de vorige eeuw in hun karakteristieke kledij naar de mis en de vespers kwamen. Vooral de dracht van de oud-katholieke hoveniersvrouwen was kenmerkend en duidelijk te onderscheiden van die van de roomse hovenierse. Kerk, pastorie en aangrenzende woningen zijn nu in slechte staat, en ook deze parochie is getroffen door het teruglopen van het aantal gelovigen.

Zo staan de drie oud-katholieke parochies voor ingrijpende besluiten. Als er geen wonder gebeurt zijn de

drie genoemde kerkgebouwen binnenkort verdwenen. Gelukkig maakt de redding en restauratie van de voormalige schuilkerk van Ste. Gertrudis - vanaf 1928 tot 12 oktober 1970 was hier het Oud-katholiek museum gehuisvest - deel uit van het totaalplan. Nu heet dit verstopte gebouwtje in de Mariahoek *Gertrudis-kapel*, waarschijnlijk om haar te onderscheiden van de kerk. Als die restauratie doorgaat

De voorgevel van St. Jakobus buiten de Weerd vanuit het zuidwesten. Links beneden is de eerste steen aangebracht, gelegd op 4 mei 1870 door de oud-katholieke aartsbisschop Henricus Loos. (GAU T.A. Kc 2.2)

- en ze is hard nodig gelet bijvoorbeeld op de verzakking van de zijmuur aan de kant van de grote kerk - zou dat de winst zijn bij het verlies van drie markante en historische gebouwen, die met de kerkgeschiedenis van de Noordelijke Nederlanden vergroeid zijn. De beslissende vergadering der drie parochies is gepland in de Gertrudiskapel op donderdag 29 september a.s. om 20.00 u.

Die vergadering is niet alleen van belang voor oud-katholieken.

Ton van Schaik

Noten

- 1) A. J. v. d. Ven, Het huis Clarenburch te Utrecht. *Jaarboek v. Oud-Utr.*, 1952 32-61 en *Mbl. Oud-Utr.*, 26 (1953) 37-39.
- 2) Bijzonderheden over de kerk aan het Willemsplantsoen in *De Oud-Katholiek*, 30 (1914) 79, 89, 100.
- 3) In een bijzonder nummer van *De Oud-Katholiek*, 86 (1970) 189-220.

Exemplaren van het bijzondere nummer van *De Oud-Katholiek*, 86 (1970) 189-220, een rijk gedocumenteerd overzicht onder de titel *Kerkgebouw Sint Jakobus-Utrecht 100 jaar* zijn nog verkrijgbaar bij de kosteres van de kerk mev. J. Kuiper, Bem. Weerd oz 55 tel. 71 90 70, voor de prijs van f 2,50.